

Dr. Janez E. Krek

PEJAH MONILJA:

DR. JANEZ E. KREK

NAJVEĆI SLOVENSKI SOCIJALNI POLITIK

PROSTOR ZA ČLOVEKA

STIPMA ZA PISMA

U Ljubljani 1998.
TISKARSKA DELAVNICA EDIZIJA

Dr Janez E. Krek.*

Crstice jednog novinara prigodom pedesete godišnjice rođenja prvoga slovensko-hrvatskoga socijalnoga politika.

Buran aplauz. Okrenem se i ugledam kako hitro ide prema govorničkoj tribini jednostavno odjeven svećenik u četrdesetim godinama. Upravo je prolazio kraj jedne rpe bogoslova, koji su mu silno klicali, kada jedan od njih kleče, prihvati njegovu ruku i htjede da je poljubi, ali se ovaj trgnu i pohiti naprijed. »Ko je to?« — pitao sam začuden druga kraj sebe, koji je sav zanesen gledao u onoga čovjeka na tribini i pljeskao. I što je više onaj mahao rukom da prestanu, bivalo je klicanje sve veće, a pljesak se pretvarao u pravu gmljavinu, koja se odbijala od zidova ogromne dvorane i slijevala u valove bure. Napokon se polako sve stišalo, a onaj na tribini mahne rukom i reče:

»Čega sam se bojao, to se dogodilo. Međutim, kako god bilo, ne mogu drugačije nego da iskreno kažem, da sam rado došao ovamo, jer su mladi ljudi poletni puni ideala bez materijalnoga instinkta u radu i govoru. Kod mladih ljudi lete misli u

* Dr. Janez E. Krek rodio se na sam Božić 1865. u Sv. Gregoru u Dolenjskoj. Otac mu je bio učitelj, koji je rano umro, pa se mati udovica preselila s djecom u Selca u Gorenjskoj, gdje se bavila malenom trgovinom. Krek je iza svoje osnovne škole pošao na gimnaziju u Ljubljani, a onda u sjemenište, gdje je 1888. zaređen za svećenika Tadanji ga je ljubljanski biskup dr Missija poslao odmah iza toga na više nauke u bečki Augustineum, gdje je Krek postigao doktorat sv. bogoslovlja i naučio uz svoje studije poljski, češki, maloruski, engleski, francuski i talijanski. Pripadao je među najučenije i najmarljivije u cijelom tom odličnom zavodu, ali tada nije već vadio svoga znanja toliko iz knjiga, koliko iz života. Bečka je kršćanska socijalna stranka onda počimala da se diže i Krek je gledajući njezin rad počeo da izrađuje u sebi planove i osnove za svoj budući rad u slovenskom narodu. Kada se vratio u Ljubljanu, postao je kapelanom, ali je nakon kratkoga vremena postao profesorom na ljubljanskom bogoslovnom učilištu, gdje je još i danas, samo ne predaje više, nego se bavi gospodarskim i političkim radom, te je u posljednje vrijeme silno zaposlen kao predsjednik »Gospodarske zveze«.

Učiteljem je bio na bogoslovnom učilištu, ali nije učio klerike samo nauci, koju im predaje, već nije propuštao nikakvu priliku, da s njima i o drugim stvarima govori. Ipak njegova škola nije samo u ona četiri školska zida, jer on stvara školu svagdje, gdje je zgodno i gdje samo nađe ljudi, koji ga hoće da slušaju i da uče od njega. Poznati su njegovi brojni socijalni tečajevi, koje drži ma gdje, najviše na Sv. Joštu, gdje im je i iz Hrvatske toliko omladinaca pribivalo. Tu su svi slušali željno svaku njegovu riječ i vraćali se odande oduševljeni njegovim idejama i njegovim programom za rad u narodu. Njegova je nauka, koliko je god duboka, lako shvatljiva i mora da osvaja, jer je potkrijepljena dokazima iz života.

Kao književnik je dr Krek također napisao mnogo toga, više nego li bi tko i mislio prema ostalomu njegovu radu. Saradivao je gotovo u svim slovenskim listovima, izdala mu je neke knjige o tumačenju sv. Pisma Družba sv. Mohora, pisao je pjesme i pripovijesti, a kada je trebalo, pisao je i drame za svoja pučka kazališta, ogledao se na svakom literarnom polju, tako da je nemoguće iznijeti popis svih brošura, knjiga, djela, članaka, rasprava itd., što ih je napisao. Posebno ističemo samo njegov »Socijalizam«, knjigu, kakve ni veći narodi nemaju i koja bi mu sama pronijela ime, da nije ništa drugo do nje izradio. (Podaci iz članka dra E. Lampe-a o Kreku u Koledarčeku kršč. soc. zveze god. 1905.) [J. E. Krek se rodio 27. studenoga 1865., a umro 8. listopada 1917. u Sentjanžu pri Sevnici; op. ur.]

*

U ovom sam prikazu mimošao neke socijalno-političke, crkveno-političke i nacionalno-političke teze dra Kreka, koje ću možda drugom zgodom napose obraditi.

budućnost a ne u prošlost. Oni su poletni i bez ličnih interesa. Najogavniji je onaj čovjek, koji svagdje samo sebe traži. Ja stojim na stajalištu sv. pisma: *Maledictus, qui confidit homine, etiamsi ille dr Krek.*¹ — I zbog toga nije ni moguće, da bi se radi vašega pljeska rodila u meni druga misao nego — mladi su.«

Govornik je svršio, prekidan više puta odobravanjem, a onda ga nestade s tribine. — Dakle je to dr Krek — mislio sam i neprestano mi je pred očima bila slika onoga bogoslova, kako kleči pred njim, a on ljut hiti kraj njega prema tribini. — Tako sam vidio na I. hrv.[atsko]-slov.[enskom] svedračkom katoličkom sastanku u Zagrebu 1907. prvi put dra Kreka.² Meni se siromašnomu mostarskomu abiturijentu s uskim obzorjem pričinjalo sve, što sam gledao na sastanku, nečim čudnovatim i neviđenim, a između one se množine dojmova i u onoj gomili lica sveudilj javljalo snažno ono mirno i samosvjesno lice slovenskoga svećenika, kako govori s tolikom duševnom prepotencijom, kao da je vično da vlada.

Već je druge godine bio dr Krek opet u Zagrebu. Držao je na socijalnom tečaju, što ga prirediše agilni zagrebački bogoslovi, predavanja o seljačkom i radničkom pitanju. Prvi put sam čuo tu sistematski razvijene ideje o gotovo svim socijalnim problemima; dakako, mnogo je toga bilo meni novo i nepoznato, pa sam se iz prikrajka divio drugima, s kolikom suverenosti govore o tim pitanjima.

Principi organizacije.

Nijesam nikada ni sanjao, da ću kada moći imati jednoga dra Kreka za učitelja u socijalnim pitanjima, ali sam uvijek želio da vidim Sloveniju, tu srećnu zemlju, koja ima tako uzorno svećenstvo, tako sjajne organizacije, da vidim jedan slavenski narod, koji je složan i gdje nema sirotinje. S jednoga sastanka slovenskih katoličkih đaka u Ljubljani podosmo i mi Hrvati, koji smo sastanku prisustvovali, na socijalni kurz, što ga je držao dr Krek na Sv. Joštu.

Sv. Jošt! Malen brijeg kraj Kranja, a njegovo ime počinje postajati simbolom slovensko-hrvatskoga sjedinjenja i regeneracije hrvatske omladine. Koliko je kurzova održano na njem, kakvi sve nacrti nijesu tu izrađeni! I svake se godine sastajala na njem mala hrvatska kolonija, dolazio bi dr Krek i ugledni tvorničar Pollak, pa bi se raspravljalo o svem: o vjerskim problemima, gospodarstvu, politici, filozofiji narodnoj prosvjeti. Mi smo učili od Slovenaca, kako da se dignemo iz sićušnih prilika naše zastarjele zavadene i tuđinske Hrvatska, pa da u naš narodni život unesemo novi duh — duh rada i pobjede.

Sjedjeli smo obično pod starom lipom, kraj koje je naslonjen krst, što ga sa strahopočitanjem pozdravi svaki, koji dolazi na Sv. Jošt ili odlazi s njega. Slušao je onaj izranjeni Hrist na krstu svakih praznika, gdje jedan slovenski svećenik ugledajući se u Njegov primjer podučava mlade Hrvate, kako će ojačati kraljevstvo Božje na zemlji.

Mogli ste opaziti, govorio nam je dr Krek jednom, da se u svakom razvitku naroda i njegove organizacije mogu jasno razlučiti četiri momenta: vjerski, prosvjetni,

¹ «Proklet čovjek koji se uzdaje u čovjeka», pa makar taj bio i dr. Krek. (prema: *Jeremija*, XVII, 5.)

² Sastanak je održan od 4. do 6. kolovoza.

gospodarski i politički. Isto se to pokazuje u razvoju slovenskog naroda. Najprije smo imali zdravu hijerarhiju, dobro i lijepo organizirano svećenstvo. Taj je kler u glavnom počeo religiozno organizirati narod u razna pobožna društva. Nakon što su dali narodu vjersku podlogu, osnivali su svećenici katolička prosvjetna društva s gimnastičkim odsjekom »Orlom«, te ženskim odsjecima. Prosvijećen i za zadružnu ideju odgojen puk lako je bilo dovesti u gospodarske organizacije svake vrsti: seljačke i obrtničke kreditne zadruge, konzumne dućane, produktivne udruge, radničke stručne organizacije, pa onda gospodarski samostalan narod ujediniti u veliku političku organizaciju »Sveslovensku pučku stranku«, koja je dovela maleni slovenski narod dotle, da ima znamenitu ulogu u životu ove monarhije.³ Dakako, nijesu se sve te organizacije razvile uvijek hronologijski jedna za drugom, nego kako su gdje prilike zahtijevale.

Pri provođenju su se ove organizacije držali naši organizatori triju osnovnih načela: religioznoga, koje je u svoj njegovoj čistoći i snazi izrazio i propagirao biskup

³ Misli se na Austro-Ugarsku Monarhiju.

dr Mahnič,⁴ narodnoga slovenskoga ili sada hrvatsko-slovenskoga, te demokratskoga principa, što se onako jasno isticao u prvo doba kršćanstva, a liberalizam ga pokopao.

Iza toga nam je dr Krek prikazao prosvjetnu organizaciju slovenskog naroda. Razvila se ova iz »Slov.[ovenskoga] kat.[oličkog] radničkoga društva«, što ga je on osnovao 1894., odmah iza I. katoličkoga sastanka u Ljubljani,⁵ koji je dao pravac kulturnomu razvoju Slovenaca. U njegovoj su se kapelanskoj sobici sastajali slovenski radnici, koji pokrenuše radnički pokret u Sloveniji. Radnička je društva vodio dr Krek, držao u njima predavanja, govorničke vježbe, školu za agitatore, socijalne razgovore i posebne omladinske odsjeke. Vremenom je odatle izrasla »Slov.[enska] kršć.[anska] socijalna sveza«, koja danas združuje u sebi više od 400 prosvjetnih društava s pjevačkim i djevojačkim sekcijama, te s gimnastičkim odsjekom »Orlom«. Tu središnju prosvjetnu organizaciju Slovenaca vodi dr Krek još i danas.

Dr Krek kao socijalni politik.

Najsnažnije se ističe Krekova ličnost, kada ga promatramo kao socijalnog radnika u slovensko-hrvatskom narodu. Na sve strane po slovensko-hrvatskim zemljama ima znakova utjecaja dra Kreka. Mladim je Hrvatima dr Krek bio socijalnim učiteljem, pa tragova njegova rada nalazimo u svim hrvatskim zemljama sve do najnepriступačnijih krajeva hercegovačkoga krša. U politici je socijalnoj, ekonomskoj i nacionalnoj izgradio snažan i markantan program, jasan do u tančine i narodan — demokratski. Dok je prije njega katolička slovenska grupa imala precizno i radikalno dotjeran religiozni program, dodao je tomu Krek socijalni sadržaj na demokratskoj bazi u smislu enciklika Leona XII.⁶

Još u ranije dane, prije nego što sam pošao dalje u svijet upozorio me iskusniji prijatelj, da se horizont i dispozicija duševnih radnika najbolje vidi po njihovim knjižnicama. Jedva sam stoga dočekao zgodu da pregledam knjižnicu dra Kreka. Kada sam je pregledavao, opazio sam, da su dvije knjige vanredno čitane i proučavane. To je filozofija (Summa) sv. Tome Akvinskoga⁷ i Marxov »Kapital« I.⁸ Na osnovu filozofije sv. Tome istraživao je dr Krek Marxove teorije i njihove praktične rezultate. Konzekvencija je toga proučavanja, da je Krek stvorio u sebi principe kršćanskoga socijalizma, u kojima su principi kršćanstva i principi socijalizma skladno spojeni. Radi toga je mogao Krek i stati na stanovište, da bi se osim u principu historijskog materijalizma katolici mogli glede mnogih ostalih točaka složiti sa socijalnom demokracijom. Karakterističan je jedan njegov odgovor, kada su ga nekoć pitali, zašto se u parlamentu tako često zna složiti u socijalnim zahtjevima sa socijalistima: »Trebalo da biram između bezvierskoga kapitaliste, koji zbog bahatosti, jer je presit, ne vjeruje u Boga i između bez-

⁴ Antun Mahnič / Anton Mahnič (1850.—1920.); krčki biskup od 1896. do 1920. godine.

⁵ Prvi slovenski katolički sastanak održan je od 29. do 31. kolovoza 1892. godine u Ljubljani.

⁶ Misli se na papu Leona / Lava XIII. (svjetovno ime: Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci); na stolicu sv. Petra nalazio se od 1878. do 1903. godine. Autor je enciklike »Rerum novarum« (1890.).

⁷ Sv. Toma Akvinski (1225.?—1274.), skolastički teolog i filozof. Gl. djelo: *Summa theologica* (1267.—1273.).

⁸ Karl Marx (1818.—1883.), socijalistički teoretičar. Gl. djelo: *Kapital. Kritika političke ekonomije*, I-III. (1867.—1894.).

vjerskog radnika, koji zbog očaja, jer je gladan, nije će Boga. Meni se i nehotice čini bližim i više vrijednim sažaljenja onaj gladni radnik, stoga njemu radije pomazem nego kapitalisti!» — Zato su mu i neki prigovarali, da ima socijalističkih ideja. Jednom sam mu prilikom spomenuo te prigovore: «Kažite mi — odgovori mi on — šta veli o usuri (kamatama) Marx, a što sv. pismo i crkveni oci!» Moradah priznati, da su svi protiv kamata, pa da ih je i Crkva dugo vremena zabranjivala.

Svojom se teorijom o socijalnoj evoluciji svijeta, koju je razvio u cijeli sistem, Krek približio vrlo njemačkoj školi t. zv. katedersocijalista i državnih socijalista. Ako promatramo razvoj Krekovih socijalnih ideja, vidimo, da nije prekinuo sa starim svojim teorijama, koje je razložio još kao mladi svećenik u knjizi »Crne bukve kmečkega stanu« (Crna knjiga seljačkoga staleža),⁹ gdje se opaža jak utjecaj Vogelsangov.¹⁰ On se polako razvijao izgrađujući svoju teoriju prema životnim prilikama. Kako je sve više pažnje svraćao parlamentarizmu, a antikatolička struja bivala sve to jačom, uvidio je dr Krek, da Crkva ne će moći uz ovakvo stanje izravno sudjelovati u rješavanju socijalnoga pitanja, pa je nastojao, da upozori, kako njezine ideje moraju zadobiti prevlast u parlamentima, gdje mudrim iskorišćivanjem položaja mogu i manje stranke da vladaju, a pogotovo se može dogoditi, da za socijalne zahtjeve katoličke stranke glasuju i sami protivnici katolicizma.

Krekovo je mišljenje, da svijet »ide u socijalizam« — ne u marksizam nego u zdravo uklanjanje velikih produktivnih sredstava iz ruku pojedinih kapitalista, da dođu u ruke društva odn. države. To je mišljenje našlo sjajnu potvrdu u sadašnjem ratu. Više, mnogo više podnosimo sada, nego li bi to bilo i u samoj Marxovoj državi, jer se Marx nije usudio propisati, da svak smije izjesti samo 250 grama kruha na dan! Država je preuzela gotovo sve tvornice, svu žetvu, blago, pa i same ljude, i svi to smatraju posve razumljivim. Vlasnicima je produkcijskih sredstava preostalo zapravo samo ime, i u najboljem su slučaju oni samo državni upravitelji svoje imovine, te će ih država kazniti, ako što bez njezina dopuštenja prodaju.

Premda je dr Krek svraćao osobitu pažnju na to, da država zdravim socijalnim zakonodavstvom ojača svoj produktivni ljudski elemenat, a oslobodi se parasita, znao je, da mali slovenski narod ne može na razvoj Austro-Ugarske tako utjecati, te bi prema svojim socijalnim potrebama formirao državnu legislativu i upravu. Da pak svoj slovenski puk ojača, prihvatio se dr. Krek rada po t. zv. privatnoj inicijativi, ne zaboravljajući pri tomu dakako da i državnu vlast upotrijebi na korist svojih Slovenaca. U privatnoj je inicijativi Krek kao ekonomski politik jedan od najvećih na svijetu.

Krek kao ekonomski politik.

Slovinci su danas relativno najjači narod ove monarhije u gospodarskom pogledu. Tu svoju gospodarsku snagu moraju ponajviše zahvaliti dru Kreku. Krek je kao ekonomski politik pretpostavljao u svom radu privatnu inicijativu državnoj. Radi toga imadu danas Slovenci divnu ekonomsku narodnu organizaciju, a mi Hrvati i danas jaučemo, da je kriva našem ekonomskom nazatku samo nagodba,¹¹ premda ima-

⁹ Knjiga je objavljena 1895. godine u Ljubljani.

¹⁰ Karl von Vogelsang (1818.—1890.), katolički publicist, političar i socijalni reformator.

¹¹ Misli se na Hrvatsko-ugarsku nagodbu (1868.).

demo daleko veću gospodarsku autonomiju nego slovenske zemlje. Zadružna i Gospodarska zveza¹² u Ljubljani jesu danas takve zadružne centrale, da rijetko gdje vidimo sličnih primjera u drugih naroda. — Kao agrarac djelovao je Krek, da zakonodavstvo slovenskih zemalja i cijele Austrije u zadnje vrijeme radi oko dizanja maloga seljaka. Jasno je stoga, da je kranjski seljak prije rata, gdje je Krek vršio najveći utjecaj, stajao na najvećoj gospodarskoj visini u Monarhiji. Već je naime u svom prvom većem djelu »Črne bukve kmečkoga stanu« (Crna knjiga seljačkoga staleža) izradio Krek detaljan agrarni program, pa ga se u daljnjem svom radu držao i dotjerivao ga. U raznim je socijalnim i gospodarskim odborima carevinskog vijeća¹³ radio uvijek najsavjesnije oko toga, da seljački narod, što ga je zastupao i koji toliko pridonosi za državne terete, dobije od države i što više koristi. U zadnje se vrijeme dr Krek vrlo intenzivno bavi promatranjem hrvatskoga gospodarskoga stanja. U »Novinama«¹⁴ se jednom izjavio s hrvatskoga stanovišta proti centrali novčanih instituta, a upozoravao je više puta na neobičan razvoj ugarsko-hrvatskih državnih dugova i njihov omjer prema nacionalno-ekonomskoj snazi Translajtanije.¹⁵ Glade najnovijega prijedloga za jedinstveno carinsko područje Monarhije i Njemačke misli Krek, da bi našim zemljama kao agrarnim taj savez gospodarski koristio. Da li je to politički zgodno, drugo je pitanje.

Krek se kao radnik t. zv. privatne inicijative bavio u glavnom organizacijom triju staleža: obrtničkog, radničkog i seljačkoga.

Za obrtnički je stalež propagirao dr Krek kao i za seljake zadružni princip. Neka se obrtnici udruže u zadruge za nabavu sirovina, za nabavu potrebitih strojeva ili za prodaju svojih proizvoda ili u zadruge za sve te tri funkcije zajedno. Po tim je načelima osnovana Mizarska (stolarska) zadruga u Št. Vidu kod Ljubljane, koja je omogućila stolarima jednoga slovenskog neznatnoga sela da preuzmu izradbu drvenine za jedan veliki hotel u — Aleksandriji. — Za formu je kreditne organizacije obrtničkoga staleža preporučivao dr Krek zadruge Schulze-Delitscheva* sistema;¹⁶ međutim ta se vrsta zadružništva nije razvila među Slovencima najprije za to, što je obrtnički stalež među njima malobrojan, a onda i za to, što imaju zgodne novčane zavode u obliku banaka. — Za kućni je obrt dr Krek učinio vrlo mnogo i stvorio od njega krasno vrelo zaslužbe za seljake u Kranjskoj, jer se tim obrtom bave seljaci većinom u zimi, kada na polju ne rade. Tako je organizirao on i njegovi pomoćnici sitarsku zadrugu u Stražišću kod Kranja ispod Sv. Jošta; zadruga izvozi

¹² Zadružna zveza je osnovana 1903., nakon reorganizacije Gospodarske zveze, koja je osnovana 1898. godine.

¹³ Parlament cislajtskoga (austrijskoga) dijela Monarhije.

¹⁴ Zagrebački dnevnik koji je izlazio od 1915. do 1918.; bio je u rukama članova Hrvatskoga katoličkog seniorata, elitne svećeničko-svjetovnjačke organizacije Hrvatskoga katoličkog pokreta.

¹⁵ Misli se na ugarski dio Monarhije.

* Karakteristika je zadruga Schulze-Delitscheva sistema, da imaju ograničeno jamstvo i poslovanje slično bankarskomu, a raiffeisenovski, da imaju neograničeno jamstvo i poslovanje na osnovu međusobnoga poznavanja i pomaganja po načelima kršćanstva.

¹⁶ Hermann Schulze-Delitsch /pravo ime: Franz Hermann Schulze (1808.—1883.), političar i utemeljitelj njemačkog zadrugarstva.

sita u cijelu Austro-Ugarsku, pa u Rusiju, Njemačku i na Balkan. U Kropi je osnovao čavlarску zadrugu, koja se bavi najviše proizvodnjom čavala za željezničku prugu. Ova zadruga ima svoju veliku radionicu s raznim strojevima i električni pogon. Zadrugu je za pravljenje slavnatih šešira uredio dr Krek u Domžalama. I tako dalje.

U isto vrijeme, dok je organizirao obrtnike, nije Krek zaboravio ni radničke strukovne organizacije. U »Jugoslovanskoj strokovnoj zvezi«,¹⁷ koja i u sadašnje ratno vrijeme krasno uspijeva, sakupio je on radništvo, te organizirao po svim industrijskim krajevima Slovenije mjesne skupine prema strukama. Ipak mu daleko bolje uspješe, jer za jaku stručnu organizaciju treba i jaka industrija, koje u Sloveniji nema, njegova konzumna radnička društva, kamo stupaju osim radnika i drugi. Konzumni se dućani, što ih je osnovao po selima, nijesu svi održali, jer nijesu imali dobrih vođa. Ako spomenem, da je dr Krek osnivač društva za građenje radničkih stanova, koje je u Ljubljani posagradilo velik broj lijepih radničkih kuća, onda je slika Kreka kao radničkog organizatora donekle potpuna.

Vrhunac je svoje snage postigao dr Krek kao seljački organizator. U tri je smjera dizao on seljaka: davao mu je vjeresiju u seljačkim zadrugama Raiffeisenova sistema;¹⁸ u strojevnim i sličnim mu je zadrugama pružao sredstva za produkciju, a u raznim vinogradarskim stočarskim, mljekarskim, voćarskim i pčelarskim zadrugama stvorio mu instituciju, s pomoću koje će moći da pregleda tržište i regulira ponudu prema potrebi.

Slovenske raiffeisenovke, udružene u Zadružnoj zvezi reprezentiraju slovensku seljačku novčanu organizaciju. Tu je organizaciju upravo stvorio dr Krek, te je stoga i širem svijetu poznat kao vanredan radnik na polju zadružništva. Malo je bilo iza I. katoličkoga slovenskoga sastanka ljudi, koji bi imali tako praktičan smisao za potrebe ljudstva kao dr. Krek. Njegov je zadružni rad imao u početku na svim stranama mnoštvo protivnika. Dr. Krek, koji je u borbi odrastao, konačno je pobijedio. Što znači zadružništvo pod Krekovim vodstvom, neka pokažu suhe brojke: od god. 1873. do 1893. bilo je u Sloveniji 30 zadruga; god. 1913. imala je »Zadružna zveza« u Ljubljani već 682 zadruge, među njima lijep broj hrvatskih iz Istre i Dalmacije. Te zadruge udružene u »Zadružnoj zvezi« nijesu samo kreditni zavodi, nego je među njima cio niz konzumnih dućana, mljekarni, marvogojskih zadruga, pa strojevnih i nekoliko obrtnih. Sve to »Zadružna zveza« finansira. Dr Krek nije gledao samo na broj zadruga, nego na njihovu solidnost i zdravo življenje. I tu su Krekove zadruge¹⁹ velike.

Svojom je seljačkom vjeresijskom organizacijom izbavio dr Krek slovensko seljaštvo od lihvara. Stoga tamo nema gotovo nigdje seoskih gulikoža. Dr Krek je organizirao i zadružno nabavljanje gnojiva, strojeva, sjemenja i drugih stvari, potrebitih za ratarsku produkciju. Takve zadruge nabavljaju svoje potrepštine od »Gospo-

¹⁷ Jugoslovanska stokovna zveza osnovana je 1909. u Ljubljani. U rujnu 1940. uključila se u Društvo prijatelja Sovjetske zveze / Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza, a nakon napada Sila osovine na Jugoslaviju u Osvobodilnu frontu slovenskog naroda.

¹⁸ Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818.—1888.), socijalni reformator i jedan od utemeljitelja zadružnoga pokreta u Njemačkoj.

¹⁹ Vjerojatno treba stajati »zasluge«.

Janez Evangelist
Krek
(1865.—1917.)

darske zveze», centrale za prodaju i nabavu ratarskih proizvoda. Većinom sve produkcijske seljačke zadruge prodaju produkte svoje i svojih članova s pomoću »Gospodarske zveze«, koja se razvila osobito u vrijeme rata u uzorno uređeno gospodarsko središte za opskrbu Kranjske. Tim, što se »Gospodarska zveza« brinula, da što bolje proda prirod slovenskoga seljaka, podiglo se u Kranjskoj ratarstvo, napose vinogradarstvo i stočarstvo na neviđenu visinu, te se već radilo o tom, da »Gospodarska zveza« preuzme opskrbu ratne mornarice mesom, a to znači mjesečno poslati u Pulu oko tisuću volova. Kranjsko je stočarstvo tako jako, da ga ni rat u susjedstvu nije mogao znatno oštetiti. — Za mljekarstvo se pobrinuo dr. Krek osnovavši za onaj veliki broj mljekarni po selima centralu u Ljubljani pod imenom »Mlekarske zveze«. Što vrijedi kranjsko mljekarstvo, vidi se po tomu, što većina Trščana pije mlijeko iz kranjske Vipave.

Sistem Krekove političke doktrine.

Smije li se govoriti o posebnoj Krekovoj političkom sistemu? On ga nije nigdje jedinstveno prikazao, ali se iz raznih njegovih radnja i političkih akcija daje konstruirati cio Krekov politički sistem.

Krek prihvaća i propagira stanovište, da su Slovenci i Hrvati jedan narod te se u vjerskim, kulturnim, gospodarskim i političkim pitanjima moraju osloniti jedni na druge. Praktičan je rezultat toga principa, da kršćanski slovenski i hrvatski zastupnici u carevinskom vijeću imaju svoj zajednički klub od 27 članova, a zgodna politika toga kluba privlači na naše zemlje sve više pozornosti kompetentnih faktora.

I toliki su sastanci slovenskih i hrvatskih zastupnika, pa to, da su svi Slovenci i Hrvati prihvatili ujedinjenje slovensko-hrvatskih zemalja za svoj narodni program, velikim dijelom plod Krekova rada. — Kada je dr Šušteršič²⁰ zamislio ideju »Slavenske parlamentarne unije«,²¹ našao je u dru Kreku odlučna pristaša i valjana pomagača. Međutim, politici ostalih slavenskih naroda nijesu bili dosta zreli da ustraju na započetom putu, koji ih je vodio do moći u monarhiji.

Politička taktika slovenske pučke stranke, gdje je jednim od najglavnijih faktora dr Krek, jest upravo uzor političke vještine vodstva. Zar nije udivljenja vrijedno, da Kranjskom vlada i na čelo svoje zemaljske uprave postavlja svoga predsjednika njihova slovenska pučka stranka,²² koja je u isto vrijeme u carevinskom vijeću u opoziciji, šta više i opstruiru, jer to traže od nje tadanje realno-političke prilike?

Dr Krek kao politik jest poseban tip, kakovoga ćemo uzalud tražiti u javnom životu drugih naroda. Kao potpuni demokrata svom snagom radi oko demokratiziranja političkoga života, te je on jedan od najjačih zagovornika utjecaja širokih masa u politici. Kranjsko i ostalo slovensko seljaštvo mora najviše njemu zahvaliti, što je došlo do odlučne vrijednosti u svim narodnim reprezentacijama općine, pokrajine i carstva. Njegova politika nije taktika doktrinarizma niti politička prevrtljivost, u koje ekstreme tako rado padaju hrvatski politici. Krek je realni politik, kojemu je najviša norma interes narodni, za koji on radi na osnovu katoličkih moralnih načela, a ostalo mu je sve relativno. Politika je za njega umjetnost, za koju treba osim talenta također znanja. Za to Krek sve naprednije učenike svojih socijalnih tečajeva upućuje, da idu na strana sveučilišta, da študiraju politički razvoj osobito onih naroda, koji žive bar približno u jednakim prilikama kao Slovenci i Hrvati, te im preporučuje, da študiraju napose bliza plemena, s kojima smo u neprestanoj političkoj i državnoj uopće socijalnoj svezi. Njegova je teza, da je razvoj, dakako i politički, jednog naroda rezultat mnogih faktora, kojih je snaga u razno doba različna, te koje mora valjan politik što bolje poznavati, da njegove političke odluke budnu što logičnije i sigurnije. Pogotovo moraju da budnu što sposobniji politici u malih naroda, koji su mnogo jače ovisni od okoline i prilika, nego li veliki. — I na politički je život hrvatskih zemalja stekla slovenska pučka stranka najviše zaslugom Krekovom vanredno velik utjecaj. Krek se uopće osobito zadnjih godina u svojoj politici, pa i u ostalom radu, sve više naslanjao na Hrvate, priznavao se sam Hrvatom i bio odlučan pristaša ideje slovensko-hrvatskog narodnoga jedinstva. Pitali ga jednom, kada će do na-

²⁰ Ivan Šušteršič (1863.—1925.), odvjetnik i slovenski katolički političar. U razdoblju od 1909. do 1917. bio je čelnik Sveslovenske ljudske (pučke) stranke.

²¹ Unija je osnovana u veljači 1909. godine.

²² Sveslovenska pučka (ljudska) stranka nastala je 1909. ujedinjenjem Slovenske pučke stranke iz Kranjske te ostalih stranaka slovenskih katoličkih narodnjaka.

šeg ujedinjenja doći, i veliki demokrata odgovori: »Kada zadnja baba ispod Triglava i zadnji prosjak kraj Drave budnu uvjereni, da je to potrebno!«

*

Prije nego li sam još kao pravnik treće godine pošao u Ljubljanu u zadržnu školu,²³ koja je također Krekovo djelo, savjetovao me prijatelj, da sastavim pitanja o razvoju slovenske organizacije, pa raspitam što više Slovenaca o njihovoj organizaciji, kako bi dobivši tu jasnu sliku kasnije mogao primijeniti stečenu nauku na hrvatske prilike. Kušao sam dra. Kreka da ispitam po tim pitanjima, ali je on radije govorio o dnevnim i drugim pitanjima nevezano. Obično sam dolazio s drugom Markom²⁴ svake subote k njemu, pa ako nije bio u parlamentu u Beču, nalazili smo ga cijele zime u kuhinji, gdje čita novine. »Oče Krek« — tako ga zovu Slovenci — ležao je obično na klupi i čim bi nas opazio, mahnuo bi nam lulom na pozdrav, a ako je slučajno imao u ustima cigaru, kimnuo nam je glavom, jer cigare nije vadio iz usta. Nakon što bi nam doktorova sestra ljubezno ponudila da sjednemo i mi se smjestili kraj velika kuhinjskoga stola, upitao bi dr. Krek najprije: »Što je nova?« — a mi bismo mu istresli sve novosti iz hrvatskih krajeva, o kojima se redovito razvila debata. Baš 7./XI. 1909. bijasmo prvi put kod dra. Kreka. To je bilo u vrijeme, kada je splitsko težačko pitanje bilo vrlo aktualno.

»Biskup me je Nakić²⁵ — pričao nam dr. Krek — već pitao, kako bi se ta stvar riješila. Ja sam mu savjetovao da mrtva ruka, t. j. kaptol, prva započne dogovore sa splitskim težacima glede otkupa, pa neka zemlja ostane težaku, čija i mora da bude. Tako bi Split i njegovi težaci mogli postati centrom jake kršćanske stranke i organizacije, a ovako ovo čisto gospodarsko pitanje izvrsno upotrebljuje Smodlaka²⁶ za protivukršćansku agitaciju. Biskupu se taj prijedlog nije svidio, nego me je pozvao da dođem u Split. Međutim, ja mu ni dolje neću moći ništa drugo preporučiti nego upravo otkup. Sva se ta pitanja kolonista, kmeta, težaka i kako li se već zovu, moraju riješiti tako da seljak dobije u ruke zemlju, i to po mogućnosti bez duga, jer je seljak većinom bez svoje krivnje pao u gospodarsku ovisnost. Ako se ti problemi ne riješe u korist seljaka, propast će seljak, jer on ne može živjeti bez zemlje, propast će zemlja, jer ona ne može biti bez seljaka.«

Prijedosmo onda i na razgovor o politici.

Vi u Hrvatskoj samo raspravljate o programima; a zaboravljate raditi — nasmija se Krek. — Bez valjane ekonomske i prosvjetne organizacije nema ni govora o zdravoj narodnoj politici, a u organiziranju vas bar nagodba ne smeta. Cijela se politika u Banovini²⁷ sastoji u tom, da jedni viču na nagodbu, a drugi je brane. Pa ipak bi vaš sabor²⁸ mogao stvoriti cio niz najznamenitijih agrarnih, školskih, gospodarskih,

²³ Zadržna šola osnovana je 1908. godine.

²⁴ Vjerojatno je riječ o Marku Rebcu († 1954.).

²⁵ Filip Frano Nakić (1837.—1910.), biskup splitski i makarski (1889.—1910.).

²⁶ Josip Smodlaka (1869.—1956.), odvjetnik i hrvatski političar.

²⁷ Misli se na bansku Hrvatsku.

²⁸ Tijekom XIX. i poč. XX. st. službeni su nazivi hrvatskog Sabora bili: Sabor Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Sabor Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

te uopće socijalnih zakona, pobrinuti se za reformu uprave i tako ojačati narod. A kad tamo, vječno raspravlja o nagodbi i o pravaškom programu od 1894. Zar se niko ne može sjetiti, da se raspravljanjem ne će moći niti odstraniti nagodba niti os-tvariti program od 1894. Što znači uopće taj program? Težnju za ujedinjenjem svih hrvatskih i slovenskih zemalja u jedno te isto državno tijelo. Onda smo svi pravaši, onda su i u hrvatskom saboru sve sami pravaši, jer svako osjeća u sebi onu čežnju svog naroda, da se ujedini i budne što srećniji, samo se razlikuju stranke u taktici jedna od druge.

— Zar vi nemate stranačkoga programa? — začudim se na ove Krekove riječi.

Dakako, da imamo, ali u njem se normiraju samo najglavniji principi. Za to naš program glasi: rad za sreću narodnu. Potanji program rada za jednu saborsku peri-jodu izradi prije svake saborske perijode izvršbeni odbor i objelodani ga u progla-su na narod.

— A u programu nemate ništa drugo nego: rad za sreću narodnu?

Ništa.

— Ali treba bar dodati: na osnovu katoličkih načela.

Zar bi mogao slovenski narod biti srećan bez njih?

— Ali kada bi interes narodni i katolički principi došli u sukob, za koga biste se odlučili?

To se ne može nikada dogoditi. Pravo shvaćeni interes narodni, trajni a ne efe-merni uspjeh, iza kojega dolazi razočaranje, ne može da dođe u sukob s katoliciz-mom. Ja sam o tom tako tvrdo uvjeren i na osnovu svoje duge političke prakse, da vam mogu bez straha reći, da mi je samo interes narodni mjerilom za rad.

— A kako to da slovenska pučka stranka nema katoličkog imena?

I ne treba ga. Glavno je, kakav je duh u njoj. Uopće sam protiv konfesijonalnih stranaka, jer njihove pogriješke tovari svijet na leđa crkvi, s druge strane opet drža-va pokušava činiti pritisak na hijerarhiju, da ta djeluje na političko držanje stranaka. Ne treba držati toliko do naslova, koliko do sadržaja, koji mora u skladu biti s ka-toličkom naukom.

— Što mislite g. doktore — pitao sam dra Kreka, da okrenem razgovor — smi-je li stranka težiti za vladom?

Mora! — veli on i počeo se čuditi takvomu pitanju.

— Da razumijete pitanje — počnem se opravdavati — moram spomenuti, da u nas uvijek govore o tom, kako stranka želi »doći na korito«, ako hoće da dobije u ruke vladu.

To su posebne vaše prilike — odgovori dr Krek. — Sredine kod vas nema. Kod vas je sve ili radikalno u opoziciji ili radikalno uz vladu. Rezultat je toga, da je vaša opozicija neplodna, jer provodi politiku pasivne rezistencije, a vladina stranka stoji uvijek uz vladu, da očuva svoje mandate. Većina pak naroda ne vidi drugog izlaska iz ove situacije, nego da vodi politiku rezignacije ekspentancije, dok ne dođe Mesi-ja, koji će rasjeci ovaj gordijski čvor. A dotle vam se može pola naroda iseliti u Ame-riku!

— Pa kakvu biste politiku Vi, g. doktore, vodili?

To je pitanje momenta. Svakako stranka mora imati uvijek slobodne ruke, da ka-da budne potrebito, budne uz vladu ili da prijeđe u opoziciju. Dakle mjesto doktri-

narne politike treba voditi realnu, jer će samo onda moći sudjelovati u zakonodavstvu. Uzmimo u račun prilike u Austro-Ugarskoj, da možemo jasnije postavljati teze. U našoj Monarhiji de facto nema odgovornih organa počevši od ministara, pa sve do odjelnih predstojnika. Cijela se politika vlade sastoji ponajviše u nastojanju da joj budne votiran proračun; kasnije ona sabora više ne treba. A kako vlada kalkulira prije glasovanja o budgetu na pr. u Hrvatskoj? Ovako: povuče crtu, pa na jednu stranu piše brojeve zastupnika, koji su sigurno uz nju, a na drugu, koji će biti sigurno protiv nje. Brine se pak samo za one »neutralne«, koji bi joj eventualno mogli izbiti budget iz ruku, i ti imaju najveću moć, njima daje koncesije, spremna je, da izradi u Pešti kojekakve polakšice i t. d. Crtnja* bi izgledala ovako:

<u>Sigurno za vladu:</u>		<u>Sigurno protiv vlade:</u>	
virilista	12 mandata	frankovaca	12 mandata
stranka nar. napretka	18 mandata	socijalista	1 mandat
osječkoga kluba	10 mandata	izvanstranačkih pravaša	5 mandata
Svega	40 mandata	starčevićanaca	10 mandata
		Svega	28 mandata
 <u>Neutralni:</u>			
seljačka stranka	10 mandata		
koalicija	22 mandata		
Svega	32 mandata		

Hrvatski sabor ima 88 nar.[odnih] zastupnika i pridajmo recimo 12 virilista, dakle svega 100 ljudi. Vladi treba za proračun — ako su svi prisutni bar 51 glas, dakle vlada mora zapriječiti da bar 11 »neutralaca« ne prijeđe u opoziciju. U gornjem slučaju ima seljačka stranka i koalicija vrlo dobar položaj i može od vlade najviše izvući. Iskorišćujući takve zgodne situacije došao je hrvatsko-slovenski klub u carevinskom vijeću često puta do odlučne riječi, te je samo tako dobio od vlade sve svoje narodne tekovine. Stoga stranka, koja doktrinarno u svom programu statuirala taktiku, kao što su to činili marksisti ili banovinski pravaši, pušta iz ruku najjače oružje. Vlada već iza izbora unese nju kao minus u svoje političke račune, a svoje ljude kao plus, i ne brine se mnogo ni za jedne ni za druge. Najviše nastoji ona da sebi prikloni one stranke u sredini, i te imaju moć u rukama i vode politiku zemlje, jer svoju taktiku određuju prema realnim prilikama. Ne mora biti samo jedna stranka u sredini realno-politička, jer se ne razlikuju stranke samo po taktici nego i po kulturnim, gospodarskim i nacionalnim tendencijama.

To je bio razgovor o politici, što sam ga s Krekom vodio za prvih nekoliko subota moga boravka u Ljubljani. Dr Krek se čudio, kada je vidio, koliko averzije i skepse imamo nas dva Hrvata prema takvoj realnoj politici.

To je rezultat vaše političke uzgoje — govorio je — ali ćete morati stati na stanište realne politike, jer rijetko kada dođe deus ex machina da promijeni položaj.

* Ova crtnja nije točno izrađena prema tadašnjoj realnoj situaciji.

Starčević²⁹ je sin dobe Bismarcka,³⁰ Cavoura³¹ i Mazzinija.³² Preuzeo je od njih načelo, da se narod mora sam osloboditi i primijenio je to na hrvatske prilike uvedavši načelo principijelne opozicije proti svakoj nagodbenoj vladi. Njegovi su epigoni udarili žig izdaje na čelo svakomu, koji prihvati nagodbu za podlogu svoga parlamentarnog rada, a to mora učiniti onaj koji hoće da politički pozitivno radi. To ne znači, da mu je nagodba idealom. Ona mu može biti nužnim zlom. Pa ni to stanoviše ne smeta nikomu, da ne počne proti vladi najžešću borbu, čim vidi, da vlada popušta pred narodnim neprijateljima.

— A kakvu biste politiku u ovom času provodili? — upitamo ga.

Prvo bih nastojao doći u svezu s mađžarskim politicima i kojom mađžarskom strankom, pa makar i s Justom³³ ili pučkom strankom, da Hrvati ne budnu u zajedničkom saboru tako osamljeni, i da u slučaju sukoba s mađžarskom vladom ne imaju u isto vrijeme cijelu mađžarsku narodnu reprezentaciju protiv sebe.

— A gdje je garancija, da nas oni ne će nasamariti?

Ovdje — vikne Krek i udari se po glavi. — Ako nema u narodnih voda razuma, da taj sačuva narodne interese, onda vam ih ne će sigurno sačuvati nijedan program. Politika je kao i trgovina vještina, gdje jedan kontrahent nadmudruje drugoga. Cijela je politika samo skup kompromisa raznih interesnih grupa. Pri pogađanju pobjeđuje mudriji, koji zna upotrijebiti sve prilike osobito slabosti protivnika. Za to treba politiku i študirati, treba znati, da o razvitku naroda ne odlučuje on sam nego više manje i cio niz drugih faktora, koji primarni faktor — sam narod — to više potiskuju u pozadinu, što je on slabiji i manji i što mu je nesposobnije vodstvo. *P r o b l e m p o l i t i č k i h f a k t o r a* jest ono, na što politici svraćaju najmanje pažnje, a ipak sav njihov uspjeh jest o tima ovisan. Tih faktora ima više, a za hrvatski ih narod ima u glavnom pet. To su Pešta (reprezentacija ugarske politike), dvor, Austrija (reprezentacija austrijske politike) i vanjski položaj, te sam hrvatski narod. Svaki od ovih faktora jest sam u sebi vrlo kompliciran. Zamislite, što samo razumijevamo pod »Austrijom«; koliko se komponenata tu ukrštava, dok dobijemo onu rezultantu, koja se zove politika austrijske polovice. Pa svih tih pet faktora jest u razno vrijeme vrlo razne jakosti. Pametan hrvatski politik mora vrlo dobro poznavati te faktore, mora poznavati njihove sastavine, pa pravo ocijeniti snagu tih faktora u određeno vrijeme. Za sve to treba osim političkoga talenta mnogo študija i znanja. Za to moraju hrvatski politici najprije upoznati osim svog naroda sadašnji najglavniji faktor razvoja hrvatskog naroda »Peštu« t. j. sastavine onoga faktora, koji određuje politički pravac mađžarske politike. A vaši se politici i iz vladine stranke upravo klone Pešte, pa kako će je onda dobro poznavati. Koji od hrvatskih politika pozna Mađzare i njihove nurnarne prilike? Koliko ih zna mađžarski? A od hrvatskoga politika moramo tražiti da nauči jezik naroda, koji tako silno utječe na sudbinu Hrvatske. Hrvatskomu narodu

²⁹ Ante Starčević (1823.—1896.), osnivač Stranke prava.

³⁰ Otto Edward Leopold von Bismarck (1815.—1898.), njemački državnik.

³¹ Camillo Benso Cavour (1810.—1861.), talijanski državnik.

³² Giuseppe Mazzini (1805.—1872.), talijanski revolucionar.

³³ Gyula Justh (1850.—1917.), mađarski političar.

toga jezika ne treba, ali ga valjan hrvatski politik mora znati kao i njemački. Pame-tan hrvatski politik mora uzeti u račun sve ove faktore i njihovu snagu, pa onda odrediti put, kojim će krenuti njegov politički rad. Pogriješka je stare pravaške poli-tike, da je računala gotovo uvijek samo s jednim, za nas dakako najznatnijim ele-mentom, s hrvatskim narodom uzdajući se u njegovu moralnu snagu i precjenjujući njegovu političku zrelost. Gdjekada su pravaši uzeli u račun još koji politički faktor, a vrlo rijetko kada sve. Njihovi su drugovi u Dalmaciji i Bosni bili mnogo okretniji i za to imadu i više nacionalnih i političkih uspjeha, a uspjeh je napokon ona mjera, kojom se mjeri sposobnost politika. Dok su pravaši snagu naroda precijenili, držeći da je on sam u stanju provesti preokret sistema u Monarhiji, koalicija je svijest i moć naroda tako potcijenila, da se nije usudila oprijeti ni najtežoj povredi hrvatskih pra-va.

— Sada je u Hrvatskoj izvanredno teško inauguirati jednu realnu politiku — opazim na gornje razlaganje dra Kreka. — Narod ne bi mogao shvatiti takve politi-ke; njemu je mnogo bliži pravaški doktrinizam.

Dakako — nasmija se dr Krek — jer masa lakše shvaća fraze, nego realnopolitičku argumentaciju. Za to treba narodu prosvjete i političkog obrazovanja. U o p - č e što je karakteristika doktrinarnih stranaka? One hoće da svoju taktiku nekako dogmatski vežu, pa nastoje, da cijeli politički život i sve poli-tičke pothvate nategnu prema toj svojoj dogmi, što su je u program podigli, a ne brinu se za faktične prilike i potrebe. S toga se politički razvoj, koji se ne da obru-ćima šablonski stezati, vrši bez obzira na te stranke. Istina je, da princip mora osta-ti uvijek isti, nu može prema prilikama i vremenu pri oživotvorenju zadobiti različit oblik. Kako će se princip provesti, a da njegova bitnost ne budne povrijeđena, od-lučuje mudrost vodstva stranke. Dobra je strana doktrinarnih stranaka, što mogu operirati samo s frazama, koje su površne, pa ih mase lakše razumiju i lakše se nji-ma oduševljavaju. Zla je karakteristika tih frakcija, što su redovito politički neplod-ne. — Ima velikih analogija između taktike njemačkih socijalista Marxove škole i taktike hrvatskih pravaša, nu pasivitet i politički nerad pobuđuje i kod jednih i kod drugih nezadovoljstvo. Za to se među njemačkim socijalistima javila revizionistička struja s realno-političkom tendencijom. I među pravašima se isto dogodilo. Među nji-ma nema one uzorne discipline, kakva je među njemačkim socijalistima, pa čim je stranka toliko ojačala, da je mogla ozbiljno učestvovati u vladanju zemljom, pojavi-še se opreke među radikalcima i pristašama realne politike i eto raskola. Takve smo raskole doživjeli, kada god je stranka prava bila najjača. To je dokaz, da su ti rasko-li prirodna potreba, logička konzekvencija razvoja, a razni su događaji, što ih prava-ši navode kao uzrok raskolu, samo povod njemu. Međutim, opažam, da svi inteli-gentniji pravaši shvataju potrebu realne politike. Neku koncesiju čini ovomu princi-pu Frankova stranka, koja je uvela neki dualizam u taktici: prema vlastodršćima je realno-politička prema narodu se pokazuje radikalnom. Tim stranka uzima u račun narodnu neupućenost, ali je ovaj put opasan, a mnogi mu prigovaraju i da je neis-kren.

— Mi ćemo evo dolaziti, da i politiku učimo kod vas, samo ako ne budne pre-kasno za Hrvate.

Zar očajavate nad narodnom budućnošću? — začudi se Krek. — Vidite, nekada su Slovenci vladali Koruškom i Štajerskom, a koliko ih ima danas. Mnogo smo izgubili, ali nijesmo očajali, pa nijesmo samo zadržali u zadnje vrijeme svoje položaje na narodnoj granici, nego smo osvojili i nove. Ipak smo premaleni, da se sami održimo. Održati se mi i vi možemo samo, ako budnemo jedan narod: u j e d i n j e n j e Hrvata i Slovenaca mora biti naš program, ali politički raditi možemo samo, ako budne što više naših pojedinaca ekonomski nezavisno i prosvijećeno. Za to je rad za narodnu prosvjetu i gospodarsko pridizanje puka prvi uvjet našega političkog napretka.

Iz Krekove socijalne prakse.

Socijalno je djelovanje dra Kreka tako opsežno, da ga je teško svega pregledati. Nekoliko snažnijih izvadaka iz njegova rada još će bolje ilustrirati njegovu značenje u životu hrvatskog naroda napose njegova slovenskoga dijela.

Kao radnik na polju pučke prosvjete mnogo je radio dr Krek oko razvoja »Kršćansko-socijalne zveze«,³⁴ centrale slovenskih katoličkih prosvjetnih društava. Tu je centralu u Ljubljani pretvorio pomoću raznih kurzeva (socijalnih, govorničkih, političkih, trgovačkih i t. d.), pa pomoću tečajeva za jezike do pravoga pučkoga sveučilišta. Ženski je odsjek te centrale uveo poučavanje djevojaka u šivanju, kućanskim poslovima, uredio tečajeve za komptoaristice³⁵ i t. d. Paralelno s centralom u Ljubljani razvijale su se i one stotine prosvjetnih društava u pokrajini sa svojim Orlovima,³⁶ gimnastičkom sekcijom. Pri tomu je radu po selima dra Kreka vanredno pomagao sjajno organizirani i savremeni slovenski kler, koji je tamo glavni radnik u narodnom prosvjećivanju. Međutim, nije ni učiteljstvo ostalo pasivno, premda ga je većina u liberalnomu taboru, pa ga od naroda osobito seljaštva dijeli silan jaz. Osnovanjem »Slomškove zveze«³⁷ stvorena je organizacija katoličkog učiteljstva, koje pomaže kleru mnogo u socijalnom radu.

Od svih je društvenih slojeva dru Kreku najdraže đ a š t v o . U đ a č k o m je društvu Krek najveseliji i najradije tu iznosi svoje ideje. A omladina ga s odanošću i ljubavlju sluša, jer vidi u njemu nesebičnoga i požrtvovnoga protagonistu rada za Crkvu i narod. Za to se i kupe oko njega đaci na Sv. Joštu, za to on zalazi rado u slovenska i hrvatska društva »Hrvatsku«³⁸ i »Danicu«³⁹ u Beču.

Dr Krek je rano opazio, da je alkoholizam rak-rana slovensko-hrvatskog naroda, pa je prvi počeo propagandu za a p s t i n e n c i j u u društvu »Abstinent«⁴⁰ i u »Sve-

³⁴ Slovenska kršćansko-socialna zveza osnovana je 1897. u Ljubljani kao centrala svih slovenskih nepolitičkih kršćanskosocijalnih udruga.

³⁵ comptoir (franc.) = kontoaristica (činovnica)

³⁶ Začetci orlovstva u Sloveniji mogu se naći još 1897., kada je osnovano Slovensko katoličko izobrazbeno društvo. Prva slovenska organizacija pod imenom »Orel« osnovana je u Jesenicama 1905. godine.

³⁷ Slomškova zveza, udruga katolički orijentiranih učitelja, osnovana je 1900. u Ljubljani. Ime je dobila po mariborsko-lavantinskom biskupu bl. Antonu Martinu Slomšku (1800.—1862.).

³⁸ Hrvatsko katoličko akademsko društvo »Hrvatska« osnovano je 1903. u Beču.

³⁹ Slovensko katoličko akademsko društvo »Danica« osnovano je 1894. u Beču.

⁴⁰ Društvo Abstinent je osnovano 1905. godine.

toj vojsci,⁴¹ kojoj je dao religiozni oblik. Tu organizaciju vodi sada zauzetni župnik Janez Kalan,⁴² u Sloveniji poznat općenito pod imenom Wasserkalana. »Sveta je vojska« doskora osnovala glasilo »Piščalku«⁴³ i poslije »Zlatu dobu«,⁴⁴ te provela uzornu borbu protiv alkohola.

Osobitu je pažnju obratio dr Krek n a r o d n o - o b r a m b e n o m r a d u i u to upućivao čak osobito na socijalnim tečajevima na Sv. Joštu. Sam je propustovao većinu slovenske narodne granice, bio je i u Italiji među mletačkim Slovencima, šta više držao im i jedno predavanje. Dok su doznali karabinijeri za njegov boravak i pošli za njim u potjeru, bio se već uklonio Krek izmakavši preko planina na austrijski teritorij. S uživanjem nam je pričao o toj svojoj pustolovini.

— Koji način narodne obrane smatrate najboljim, g. doktore? — upita ga jednom Rudolf⁴⁵ — taj blagi mladić počiva sada u zemlji odmetničkoga grada,⁴⁶ u kojem je proveo svoje najljepše godine u radu za katoličku i hrvatsku stvar.

Ima jedan način — odgovori dr Krek — koji ne može priječiti nikakva oblast, a to je lično prijateljstvo i dopisivanje s ljudima u krajevima, koji su u opasnosti od tuđinske invazije. Kada bi svaki naš đak dopisivao samo s jednim omladincem iz pograničnih krajeva ili s djevojkom, bilo bi to od jačeg utjecaja nego li cio rad narodno-obrambenih društava. Ta društva mogu u zajednici s bankama da organiziraju samo jednu veću stvar od izvanredne znamenitosti, a to je nutarnja kolonizacija, dakle reguliranje naseljavanja i iseljavanja. Mjesto da bježimo u Ameriku, trebali bismo mi Slovenci, da se naseljujemo u Slavoniji i Bosni. Možda će i doći do toga.

— Hrvatski se narod bori nacionalno zapravo na četiri fronte — dodade Rudolf.

Da, a to je teško, jer ni bolje organizirani narodi ne mogu izdržati u isto vrijeme borbe na svim stranama. Na nekim mjestima mora doći do primirja, a na nekim i do mira.

— Možda sa Srbima? — upita Rudolf.

Razmislite! — odgovori Krek. — Međutim, dobre majke i mnogo djece daj nam, Gospode, i mi smo spaseni!

Žensko pitanje.

(Nedavne bilješke sa Sv. Jošta.)

Sjedimo jedne večeri u niskoj sobici Tinetove gostionice na Sv. Joštu. Vani je sjala mjesecina, a duboka je studen prožimala svu krajinu oko našega brda i pokazivala, da se primiče kasna jesen. U gostioničkoj je sobici bilo toplo i naše je malo društvo bilo dosta disponirano za prepirku.

⁴¹ Društvo Sveta vojska osnovao je Janez Kalan 1903. godine. Na Kalanov su poticaj zagrebački sjemeništarci osnovali Apstinentski klub (1907.).

⁴² J. Kalan (1868.—1945.), katolički svećenik i socijalni djelatnik.

⁴³ Puno ime lista glasi: *Piščalka za abstinate, pive in pijance. Mesečnik posvećen protialkoholičnemu gibanju na Slovenskem*, Celje (1905.—1906.).

⁴⁴ U razdoblju od 1907. do 1920. list izlazi u Postojni pod imenom: *Zlata doba. Protialkoholno glasilo*.

⁴⁵ Rudolf Eckert (1889.—1915.), pravnik i katolički aktivist; urednik *Riječkih novina*.

⁴⁶ Misli se na Rijeku.

Na čelu je stola sjedio dr Krek i i pušio kubu, a oko njega članovi jedne slovenske porodice, koja je radi svoje velike prijaznosti prema Hrvatima ostavila kod svih hrvatskih Joštara najbolju uspomenu.

Ne znam kako započe debata o izbornom pravu, te za čas dodosmo i do ženskog izbornoga prava. »Da — govorio je dr Krek — izborno pravo onim ženama, koje se hrane radom svojih ruku. Ko plaća poreze, mora porezima i odlučivati«.

— Dobro, — prihvatim priliku za debatu — ali prvo moramo uzeti u račun, da indirektno poreze plaćaju svi, a osim radnica u užem smislu produciraju i druge ženske. Nadalje kada bi izborno pravo bilo dano samo radnicama, stradale bi upravo konzervativne stranke, jer su radnice najrevolucionarniji i socijalističkim idejama najpristupačniji dio ženskoga svijeta. S druge opet strane, ko ne bi dobio izbornoga prava? Baš naše čestite kršćanske majke, koje imaju daleko više interesa, da se brinu, kako bi zakonodavstvo djelovalo u zdravo konzervativnom smislu, radi budućnosti svoje djece, nego li samostalne i neudate radnice.

Nijeste li mislili, da bi mogao nastati razdor u porodicama? — pita dr Krek. — A osim toga mogle bi žene zanemariti druge poslove, pa početi politizirati. Zamislite sebi formaciju stranaka, kada bi ženske u njima bile!

Vrlo sam se čudio već prije skepsi dra Kreka u ovom pitanju. Njegovo mi se rješenje činilo nedosljednim u njegovu sistemu, pa sam više puta pokušao, da ga pre-dobijem za radikalnije rješenje ženskog izbornoga prava, ali uzalud. — Kada se radilo o tom, da se dade izborno pravo širim slojevima pučanstva — replicirao sam na gornju Krekovu objekciju — govorili su mnogi, da će se obrtnici, činovnici i radnici početi baviti politikom, pa će zanemariti svoj posao. A eto sami vidimo, koliko je u tom istine. Ni razdora u porodicama ne bi bilo, bar ga ne bi bilo u tolikoj mjeri, da bismo ga mogli smatrati socijalnim fenomenom. O tom nijesmo čuli ništa iz onih zemalja, koje već imaju žensko izborno pravo.

— O tom nemamo podataka — odgovori otac Krek držeći cigaru u zubima.

Uostalom, nije žensko izborno pravo — nastavim obranu svoje teze — ondje, gdje je uvođenje proizvelo velikih promjena u odnosima među strankama. Čitao sam, da su mandati u Finskoj podjednako ostali razdijeljeni, kao što su bili i prije uvođenja ženskog izbornoga prava.

I konzervativni su socijalni političari prihvatili ideju — odgovori Krek, da žena već po svojoj naravi pripada u socijalna zastupstva, napose u karitativne uredbe, te školske i prosvjetne reprezentacije. Napokon žena dolazi da bira i općinsko zastupstvo. Naša je pučka stranka već uvela u Ljubljani žensko izborno pravo za izbore u gradsko zastupstvo.

— Pa zašto onda nedosljedno dijelite ženske u one, kojima dajete izborno pravo i one, kojima ga ne dajete. Kada bi to bilo učinjeno za izbore u parlamenat, ne bi se to apsolutno moglo nazvati sveopćim izbornim pravom. Napose, zašto isključujete udete ženske, dakle majke od izbornoga prava?

Jer muž dovoljno zastupa interese svoje porodice.

— Najprije ne bi bilo pravedno, da muž i žena, koji su prije imali dva glasa, imaju, kada se uzmu i još steku djecu, samo jedan glas. A onda muž često, osobito u sadanje vrijeme, ne uzima na djecu toliko obzira, koliko mati. Za to je i bilo mogu-

će stvoriti tolike nekulturne zakone na zapadu. Da je katolička majka imala izborno pravo, bolje bi se pobrinula za budućnost djece, jer za njih i više čuti od oca.

Dakako, dakako — ozva se najednom nekolicima u sobi i sav ženski svijet, koji je prisustvovao ovoj debati pristade uz mene.

Sada ima Hrvat ženske za sebe — nasmije se dr Krek. — Moramo prekinuti debatu. Da, — nastavi ustajući — žene moraju dobiti izborno pravo. To je jedini način da se zapriječe ovakve katastrofe, kakva je sadašnji svjetski rat. Zar bi majka dala svoj glas zastupniku, koji bi glasovao za rat, da joj sin ide na ratište? Nikada! Samo majčino srce zna, kako je rat grozan. Oni na fronti tog ni izdaleka toliko ne podnose, kao majke u tihim seoskim i gradskim sobicama kada kleče pred križem i zaklinju Boga, da im sačuva djecu. Dvije ideje osiguravaju trajno mir: žensko izborno pravo i demokratizacija cijeloga javnoga života, pa i pitanja vanjske politike. A do toga će doći, jer svijet ne stoji i u ovom se ratu daleko više pomakao naprijed nego li mnogi vide. — Hajdemo!

Na vratima je stajao krčmar Tine i zijevao, držeći u ruci malu svjetiljku, pa čekao da nas otprati u sobe. Interesantan je naš Tine sa Sv. Jošta. On je krčmar, ratar, mesar, sakristan ili mežnjar, razumije se i u druge zanate na pr. u cipelarski, a osim toga je i stalni orguljaš u crkvi na Sv. Joštu. Pri sviranju ima malu manu, što misli, da su orgulje glasovir, pa prema tomu i svira. Ako gdjekad uhvati koju nezgodnu tipku, nemajte straha, da će prestati, jer on nastavlja bez obzira na kojekakve sićušne zakone harmonije; a ako mu baš nikako koji takt ne ide od ruke, zna on to preskočiti i ispuniti prazninu svojim dubokim basom. Takav je eto naš jošarski Tine! Ali on je osim svih gornjih zanata još i »Amerikanac«. Pobio je — priča mi jednoć — vojsci krmadi u jednoj fabrici kobasica u Pittsburgu, ali se ipak vratio kući i donio praktični duh Yankeea, koji ne propusti nijednog načina, da se domogne, gdje može, materijalne koristi.

Već je 9 sati upozoravao nas dobroćudno Tine — a mi ustajemo prije zore.

Kako je čudno ovo sve, o čem ste raspravljali — govorila mi jedna od djevojača putem. — To su za me novi vidici, novi putevi za ženske. Meni je, kao da ste otvorili i pokazali mi veliko blago. Vaše mi se mišljenje više sviđa nego Krekovo. Baš ću se rada sjećati ove lijepe večeri na Sv. Joštu, kada budnem razmišljala o zadaći kršćanskih žena.

Počesmo se rastajati: »Rano je spavati. Hajdete u moju sobu« — predloži mi dr Krek. Pođosmo u onu sobu, za koju nam još kao đacima već prvi put na Sv. Joštu rekoše, da je soba dra Kreka, prazna je uvijek i samo on smije u njoj stanovati. Takve posebne sobe imadu još dva Slovenca. Uz svijeću, koju smo od vremena do vremena usecali, govorio mi je dr Krek o ulozi žene u našem katoličkom pokretu:

Velik je to nedostatak i kod nas, da nemamo snažno organiziranih katoličkih žena. Zato u svim javnim ženskim nastupima liberalne žene daju ton. U tom kod nas ima previše bojažljivosti i konzervativnosti. Dokle žena ne budne naša ozbiljna saradnica u radu, ne ćemo imati potpuna uspjeha. Mi smo nastojali da podignemo naš ženski seoski svijet kućanskim tečajevima i gospodarskim školama, pa smo lijepo uspjeli. Kod vas muž ide u birtiju, jer mu žena ne zna valjano zgotoviti jela; kod nas je to u glavnom prestalo. Tako eto polako dižemo našu ženu i rješavamo bar djelo-

mice naše žensko pitanje, koje dakako nije onako teško kao kod industrijalnih naroda.

Međutim, katolička bi žena morala da budne i intelektualno sposobna da bude voditeljica — dodam ja. — Kako su silno djelovali ženski saloni za vremena francuske revolucije. Davali su ton razvitku epohe. Na pr. salon Mme de Staël.⁴⁷

To je istina. Možda će do toga i kod nas doći. Samo bi trebalo naći katoličku Mme de Staël.

Dugim sam hodnikom gostinca sv. Jošta išao u svoju sobu. U ušima su mi još šumjele posljednje riječi dra Kreka. Iz daleka od Tolmina dopirala je do mene grmljavina topova. Hrvati su branili zapadnu granicu zajedničkoga kraljevstva Slovenaca i Hrvata.

Pođimo za njim!

Ujedinjenje Slovenaca i Hrvata jest Krekova najveća želja i njegova životna svrha. On samo u tom ujedinjenju vidi spas i budućnost slovensko-hrvatskog naroda. Najboljim sredstvom međusobnog upoznanja smatra zajedničke sastanke Slovenaca i Hrvata, pa nastoji da osobito mlađe Hrvate privuče u Sloveniju i nauči ih na onaj rad, po kojemu jedinomu može Hrvatska biti slobodnom i velikom. Mi Hrvati već i sami priznasmo, da od Slovenaca učimo znanost rada u narodu, pa zaželjesmo i sami zajedničke sastanke, kako je to snažno naglasio na III. slovenskomu katoličkomu sastanku⁴⁸ dr Rittig,⁴⁹ koji je preporučio, da IV. katolički sastanak budne slovensko-hrvatski.⁵⁰ Bio je dobar prorok, te je senijor⁵¹ »Domagoja« dr Markulin⁵² mogao 1912.⁵³ na zajedničkom slovensko-hrvatskom katoličkom sastanku u Ljubljani pozdravljajući Slovence pravom istaknuti, kako se ovim sastankom izvršila vruća želja katoličkih Hrvata, da se sastanu s braćom Slovencima i da se od njih nauče prosvjetno-gospodarskomu radu. — I do sada smo mi Hrvati imali i prosvjetnih i gospodarskih institucija, koje su stvorene velikom požrtvovnošću i trudom naših rodoljuba, ali se često puta uvukla kakva pogriješka, koja smeta zdravomu razvoju organizma. S toga je dr Krek više puta upozoravao na pr. na nezdrav razvoj hrvatskoga zadrugarstva, jer je zadrugama matica banka, dakle kapitalistički pothvat, koji gleda da izvuče što veći dobitak za dioničare, pa i nehotice pretvara kreditne zadruge u jednostavne podružnice banke.

Doktora je Kreka kao socijalnog radnika pravo ocrtao jedan slovenski publicista, kada je napisao:

⁴⁷ Germaine Necker de Staël-Holstein (1766.—1817.), francuska spisateljica.

⁴⁸ Sastanak je održan u Ljubljani od 26. do 28. kolovoza 1906. godine.

⁴⁹ Svetozar Rittig (1873.—1961.), katolički svećenik i političar.

⁵⁰ IV. slovenski katolički sastanak bio je ujedno i II. hrvatski katolički sastanak; održan je u Ljubljani od 24. do 27. kolovoza 1913. godine.

⁵¹ »Senior« ili »starješina«; riječ je o članovima Hrvatskoga katoličkog seniorata, koji je na poticaj biskupa Mahničca osnovan 1912./1913. godine. Slovenski organizirani katolici također su imali svoj Seniorat.

⁵² Stjepan Markulin (1885.—1949.), pravnik i katolički aktivist.

⁵³ Treba stajati »1913.«.

»Krek je nosio u sebi duboko ukorijenjenu svijest o dužnosti za socijalni rad i svijest o ljubavi prema najnižima i najpotrebnijima. Na III. je katoličkom sastanku u Ljubljani dr Krek u svom znamenitom govoru iznio kakva svojstva mora imati socijalni radnik. Ko promatra rad dra Kreka, vidjet će u tim svojstvima vjernu sliku dra Kreka samoga. Ko hoće da socijalno radi, neka budne uvjeren da ne daje milosti, nego čini svoju dužnost, što plaća svoj dug društvu. Uzbuditi mora znati pouzdanje u samoga sebe. Ko nema toga pouzdanja, neka ispita svoju savjest i naći će, da je sam kriv. Za to mora znati, da ne služi sebi, nego jednoj višoj svrsi. Potanko i točno mora poznavati one, za koje radi. U dušu mora pogledati čovjeku. Pri svakomu napadaju i radu mora postajati jačim. Sačuvati pak mora pregled cijelog organizma, a konačno mora imati pred očima kao rezultat svog rada blagostanje cijelog naroda slovenskoga, a tomu pribraja dr Krek i Hrvate.«

Dr Krek je discipliniran i marljiv kao Nijemac, domišljat i brz kao Francuz, a blag i duboki kršćanin kao Slaven. Ipak ga njegova discipliniranost ne smeta, da ne ustane i proti svemu javnomu mišljenju, ako misli, da je štetno za njegov narod. Jednom je kao referent parlamentarnog odbora za sveopće pučko osiguranje svom snagom nastojao da proturi u to djelo, koje će biti kao socijalno najepohalnije na svijetu, da moraju biti osigurani svi seljaci i seljakinje i plaćati za to mali mjesečni prinos. Liberalci su digli protiv toga kuku i motiku. U brošurama i skupštinama, po listovima i u društvima uznastojaše da Kreka prikažu kao seljačkog neprijatelja, koji hoće da na seljake navali novi porez. Napokon se i skupština pouzdanika njegove stranke izjavi protiv tog nacrtu. A Krek? U jednoj kratkoj brošurici obrazloži svoje stanovište i poruči na koncu svojim izbornicima: »Ja znam da je ovo osiguranje za vas neizmjerljivo korisno, ali vi ste zavedeni, pa tog ne vidite. Ipak ću ustrajati u svom radu za vaše dobro i proti vašoj volji, pa vam evo stavljam na raspolaganje saborski mandat, što ste mi ga dali!«

Najjači je utjecaj i politički imao dr Krek na razvoj našega katoličkoga pokreta.⁵⁴ Biskup je Mahnić dao tomu pokretu vjersku idejnu bazu, a Krek mu je ulio socijalnu sadržinu. Svi su pristaše našega katoličkoga pokreta, koji se bave socijalnim radom Krekovi učenici, pa je i sveza između mlade katoličke grupe u Hrvatskoj i Slovenaca preko Kreka najintenzivnija. Ako je ikoji čovjek mogao reći, da je njegova osoba program, može to reći dr Krek. Njegove ideje i njegov rad nijesu samo program katoličkih Slovenaca, nego i nas katoličkih Hrvata.

*

Bila je jasna večer puna mjesečine. Sa zvonika je crkve na Sv. Joštu zazvonio pozdrav anđeoski i svi mi kurzisti pođosmo u hram. Duskora je ozvanjala ritmički molitva. U sanktuariju je klečao dr Krek i molio na glas krunicu, a đaci mu odgovarali. Nije dugo potrajalo i izađosmo van, pa pričekasmo Kreka. U nekoliko se riječi našali on s đacima pa se odvoji i pođe na šetnju prema lipi, kraj koje je stajao krst. Slovenci se razidoše po gostinju, a samo je mala grupa nas Hrvata stajala pred crkvom neodlučna, kamo će. Na mjesečini se jasno razabirao Krekov lik zamišljen, obo-

⁵⁴ Misli se na Hrvatski katolički pokret koji je, prema uzoru na Slovenski katolički pokret, pokrenuo biskup Mahnić 1903. godine.

rene glave, kako se odmiče od nas. — Najednom se trže Rudolf, pa pokazav prema Kreku reče: »Podimo za njim!«

I mi podosmo.

Tekst priredili i bilješkama opremili: A. Rahten i Z. Matijević⁵⁵

⁵⁵ Napomene označene zvjezdicom potječu iz originalnog teksta.